

MAANDBLAD VAN

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht

*Administratie: Mr. N. B. ten Bokkel Huinink, secr. der vereniging, Lessinglaan 9,
Utrecht. Gironummer penningmeester: 575520 ten name van „Oud-Utrecht“*

EEN EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 9 / SEPTEMBER 1958

EXCURSIE NAAR KASTELEN LANGS DE LANGBROEKER WETERING

Op 20 september zal de vereniging Oud-Utrecht een excursie organiseren naar verschillende kastelen langs de Langbroeker Wetering.

In verband met de grote deelname aan onze excursies en eerbiedigende de wensen van de bezitters der te bezichtigen objecten, heeft het bestuur besloten om deze excursie te splitsen en wel als volgt:

- 1e groep: Interne bezichtiging van *Sterkenburg*, daarna wandeling naar Hardenbroek. Op Sterkenburg is een kopje thee verkrijgbaar. Aantal deelnemers 40 personen.
- 2e groep: Interne bezichtiging van *Hardenbroek*, daarna wandeling naar Sterkenburg. Op Sterkenburg kan een kopje thee worden genuttigd. Maximum aantal deelnemers 25 personen.
- 3e groep: Bezichtiging van *Weerdestein*, daarna wandeling naar Hardenbroek. Maximum aantal deelnemers 25 personen.
- 4e groep: *Wandeling* langs *Weerdestein*, *Hinderstein*, *Leeuwenburgh annex Sterkenburg*. Deze wandeling kan worden uitgebreid met een omweg langs Hardenbroek. Op Sterkenburg kan men een kopje thee gebruiken. Interne bezichtiging van objecten kan bij deze wandeling uiteraard niet plaatsvinden. Deelname onbeperkt.

Om uiterlijk 16.30 uur vertrekken de bussen van Hardenbroek en Sterkenburg; de deelnemers kunnen dan op de terugweg naar Utrecht even uitsappen en rondwandelen bij Beverweerd (beslist niet in het kasteel).

Door verschil in punten van vertrek en aankomst en ook door ge-

sloten-verklaring van enkele wegen is *deelname met eigen auto* aan deze excursie *niet mogelijk*.

Deelnemers moeten bij hun aanmelding opgeven bij welke groep zij wensen te behoren. Voor het geval bij aanmelding een groep reeds is volgeboekt, gelieve men een tweede keuze en een derde te noteren. Indien niets naders wordt opgegeven neemt het bestuur aan, dat men voor de 4e (wandeling) groep gekozen heeft. Onderlinge verwisseling van groep kan niet worden toegestaan.

Alle deelnemers worden verzocht uiterlijk 13.30 uur te verzamelen voor het Stationspostkantoor (achter het kantoorgebouw van Van Gend & Loos) aan de Moreelselaan te Utrecht. De kosten voor deze excursie bedragen f 2,50 per persoon.

Opgave voor deelname en afhalen van de kaarten (waarbij men tevens een oriëntatiekaartje ontvangt) bij de penningmeester van Oud-Utrecht, de heer J. W. van Woensel Kooy, Ned. Handel Mij, Janskerkhof 12, Utrecht, bij wie ook schriftelijk kaarten kunnen worden besteld.

Betaling kan aldaar contant geschieden of door overschrijving op gironummer 575520 ten name van penningmeester Oud-Utrecht. Aanmeldingen uiterlijk tot 13 september.

KASTELEN LANGS DE WETERING

In afwijking van onze gewoonte om bij aankondigingen van excursies ook enkele mededelingen betreffende de te bezoeken objecten te geven, zal men ditmaal niets daarvan vinden. Er zijn zoveel kastelen langs de Langbroeker Wetering, dat vermelding van gegevens teveel plaats zou vragen. Daarom vestigen wij de aandacht op het artikel van prof. dr. H. Wagenvoort te Utrecht over een episode uit de geschiedenis van het geslacht Hindersteyn. De ridderhofstad Hinderstein is immers een der kastelen die men tijdens de wandeling aandoet.

EVERARD VAN HINDERSTEYN EN DE DOOR HEM GESTICHTE VICARIE IN DE ST. PIETERSKERK TE UTRECHT

Nu de leden van Oud-Utrecht binnenkort een bezoek gaan brengen aan enige kastelen nabij de Langbroeker Wetering, zijn de volgende mededelingen aangaande een lid van het geslacht Hindersteyn misschien niet onwelkom. Weliswaar betreffen ze een détail, waarvoor niet ieder zich machtig interesseren kan, maar er treden enkele fi-

guren in op, die op meer algemene belangstelling aanspraak mogen maken.

Over de ridderhofstad Hindersteyn zelf spreek ik niet; de gegevens daarover, zoals die o.a. vermeld zijn in het Kastelenboek voor de provincie Utrecht, zullen bij de excursie vanzelf wel ter sprake komen.

In de 15e eeuw bestonden nauwe betrekkingen tussen de heren van Hindersteyn en de St Pieterskerk te Utrecht. Zo vindt men bij Van Heussen ¹⁾, dat in 1439 magister Gerardus van Hyndersteyn stierf, die kanunnik was van St. Pieter. In 1455 (als dit jaartal vaststaat) stierf Wilhelmus Zuermont van Hindersteyn, decaan van St. Pieter. Hij was de vader van magister Petrus, die in 1467 overleed, eveneens decaan van St. Pieter. Het wapen van deze Hindersteyns was golvend gedwarsbalkt in acht stukken van zilver en zwart (men vindt het nu nog o.a. op een wapenbord van Asch van Wijck in de Pieterskerk).

Everard nu, wiens naam boven dit artikel staat, was een jongere broer van Petrus, zoals hij zelf zegt in een na te noemen acte. Ook hij was kanunnik van St. Pieter, en tegelijk pastoor van Warnsveld. Dit kerspel, dat oorspronkelijk ook Almen en Vorden omvatte, was namelijk in 1121 door de bisschop van Utrecht aan het kapittel van St. Pieter geschonken ²⁾. Jaarlijks betaalde de pastoor van Warnsveld twee oude ponden aan het kapittel ³⁾. Uit een aantekening in de Rekeningen van St. Pieter uit 1465/6 schijnt op te maken, dat Everard toen tot het kapittel toetrad en daarvoor zeven franse schilden betaalde.

Nadat hij in 1469 van de lakenkoper Henrick Krysken en zijn vrouw Lysbeth het goed Wagenvoorde, gelegen in de buurtschap Harfsen, kerspel Almen ⁴⁾, enige tijd later het goed Lutticke IJsinck in dezelfde buurtschap, en in 1475 van de vicarissen der St. Walburgiskerk te Zutphen het nabijgelegen land Closkamp gekocht had, schonk hij op 9 februari 1478 te Deventer ten overstaan der notarissen Johan Badinck en Johan Stovekanne de jonge deze goederen aan St. Pieter. Blijkens het sierlijk latijnse charter, dat nu nog in het archief van St. Pieter berust, geschiedde dit onder voorwaarde, dat in de Pieterskerk een vicarie gesticht zou worden ter ere van St. Sebastiaan, St. Antonius en St. Maria Magdalena ⁵⁾, en dat de fungerende vicaris voor hem na zijn dood zielmissen lezen zou.

1) *Historia Episcopatum Foederati Belgii* I (1755) p. 81 v.

2) Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, 298.

3) *Rekeningen der Fabrica maior, Arch. St. Pieter* No. 165. Zie o.a. de ontvangsten van 1484. Over de kerk van Warnsveld zie men J. de Graaf, *Gelre* 1946 p. 181.

4) *Arch. St. Pieter* No. 1075.

5) Is het te ver gezocht, de keuze van deze heiligen geheel of gedeeltelijk in verband te brengen met een streven, boete te doen voor zijn concubinaat? Everard had in elk geval een natuurlijke zoon Dirk. (Zie de acte, genoemd n. 6). In 1467 had hij Cele Kemyng als zijn enige executrice aangewezen;

In een handschrift over de Pieterskerk, berustend in het gemeentearchief te Utrecht en daterend van 1902, maakt jhr. G. G. Calkoen uit een aantekening in de Registers van St. Pieter van 1557/8 het volgende op: „Hier blijkt de vicarie van Everard van Hyndersteyn gesticht te zijn op het altaar van St. Thomas. . . . Eene bijzondere vicarie was de instelling van Van Hyndersteyn. . . . Wellicht gold het hier een dotatie aan een vicarie, gesticht door den in 1467 overleden Petrus Zuermont van Hyndersteyn (Arch. van St. Pieter no. 1078 en 1539). Die vicarie schijnt te hebben gerust op het altaar in de Zuidelijke of Dekenskapel. Voor het eerst komt zij voor in 1492/3. . . .” Dit is een aaneenschakeling van misverstanden, die echter voor een goed deel op rekening komt van de nalatigheid en slordigheid in de boekhouding van het kapittel. De rekeningen waren namelijk in vaste rubrieken ingedeeld, en het komt herhaaldelijk voor, dat men rustig de aantekeningen van zijn voorganger afschreef zonder zich af te vragen, of b.v. in de inkomsten uit bezittingen ook veranderingen gekomen waren. Zo is het wel waar, dat de inkomsten der vicariegoederen eerst in de rekening van 1492 verantwoord worden. Maar uit de stichtingsacte, die Calkoen ontgaan is, blijkt, dat de vicarie reeds in 1478 gefundeerd werd. In die acte werd als eerste vicaris aangewezen Splinter Gijsbertz., klerk van de utrechtse diocees, en dat hij van het begin af de inkomsten genoot blijkt uit een acte van 14 maart 1482 ⁶⁾, waarin zijn gevolmachtigde Bernt ten Have in zijn naam optreedt om achterstallige gelden te innen. Ook de opmerking over het altaar van St. Thomas is onjuist, maar zij is van oude datum. In een notariële acte van 12 augustus 1535 ⁷⁾ verklaart de toenmalige vicaris al, dat de vicarie van St. Antonius en St. Sebastiaan gesticht zou zijn door Pieter Zuermont van Hyndersteyn; de ware toedracht was dus toen al vergeten ⁸⁾. Vergelijkt men nu register-aantekeningen ⁹⁾ uit 1578 en 1584, dan heten beide malen de goederen te behoren aan de vicarie van St. Sebastiaan en St. Antonius, maar komen de inkomsten de eerste maal aan het altaar van St. Thomas, een aantekening, die de tweede maal werd weggelaten. Blijkbaar was de zaak al vroeg in de war gelopen; trouwens, de vicarie bestond toen al niet meer: op 16 mei 1566 waren de vicarie-goederen verkocht aan de Zutphense patriciër Cornelis Iseren ¹⁰⁾.

tegelijk kocht hij haar huis buiten de Laarpoort te Zutphen. (Kentenisboek Stad Zutphen 1461-1470, fo 199 v.) Was zij mogelijk de moeder van zijn kind(eren)?

⁶⁾ Signaat Scholtambt Zutphen.

⁷⁾ Arch. St. Pieter No. 1087.

⁸⁾ Dat Petrus wel legaten vermaakt had aan de kerk, blijkt uit een perkament, ingeplakt in het Necrologium Canonicorum van St. Pieter bij de sterfdatum van zijn vader Willem (27 Sept. 1455), maar van een vicarie wordt daarbij niet gesproken.

⁹⁾ Registrum honorum vicariarum, fundatarum in ecclesia Sancti Petri Traiectensis, Rijksarch. Utrecht.

¹⁰⁾ Acte in Vrijwillig Protocol Scholtambt Zutphen.

Nadat Everard als eerste vicaris Splinter Gijsbertz. had aangewezen, terwijl voortaan de aanwijzing aan deken en kapittel van St. Pieter toekwam, zijn er nog vier vicarissen gevolgd. De tweede in de rij was Adriaan Florisz. van Utrecht, theologiae professor. In 1492 wordt hij als zodanig het eerst genoemd, maar kan de post wel eer gekregen hebben. Bij een aantekening van 1500 is toegevoegd: „Hic factus pontifex dictus est Adrianus sextus”: „Deze werd paus en kreeg de naam Adriaan VI”. Adriaan was 28 februari 1459 te Utrecht geboren en studeerde te Utrecht, Deventer en Leuven (van 1476 af). In 1491 gaf Margareta van Oostenrijk hem een stipendium voor voortzetting van zijn studiën te Leuven, waar hij 1497 kanselier der universiteit werd, tot hij in 1507 werd aangesteld tot leermeester van 's keizers kleinzoon, de latere Karel V. In 1515 ging hij als gezant naar Spanje, werd in 1516 bisschop van Tortosa, in 1517 kardinaal, in 1522 paus. Wanneer wij nu zien, dat in de rekeningen van St. Pieter tot en met het jaar 1512 staat aangetekend „possessor est absens”: „de bezitter (namelijk van onze vicarie) is afwezig”, dan mag ook deze aantekening enige jaren uit traditie zijn overgenomen, maar blijkt toch wel, dat Adriaan Florisz. ook in den vreemde lange tijd de inkomsten der vicarie genoot. Of en hoe in die tijd voorzien werd in de zielmissen voor Everard van Hindersteyn, bleek mij niet.

De derde vicaris was Willem Henrix van Ameronghen, die voorkomt van 1513 tot en met 1528. De vierde was Bernard Henricks van Grollo, die tevens optrad als vicarius van de kapel te Harfsen. Het eerst wordt hij genoemd in 1530. Hij zou de gevolgen ondervinden van de zgn. Gelders-Utrechtse oorlog, in de kroniek van Henricus Bomelius ¹¹⁾ „Bellum Traiectinum” genoemd (1525—1528). Het was een strijd geweest tussen geestelijkheid en adel enerzijds, de burgerij onder leiding van de energieke burgemeester Everard Zoudenbalch anderzijds. Bisschop Hendrik van Beyeren had op den duur de zijde gekozen van de burgerij, waarop eerstgenoemden hulp zochten bij Karel van Gelre. Talrijke gelderse edelen sloten zich bij hen aan, maar later bleek er geen geld te zijn voor hun soldij ¹²⁾. Daarom lieten zij na afloop van de oorlog beslag leggen op de goederen der Utrechtse geestelijkheid, waarvan ook Bernard van Grollo's vicariegoederen het slachtoffer dreigden te worden. Na een zeer langdurige procedure was het de bemiddeling van Maarten van Rossem, die hem het behoud van zijn bezit verzekerde ¹³⁾.

De vijfde en laatste vicaris was Willem Quirijns van Groenevelt, die het eerst voorkomt in 1556 en dan geregeld genoemd wordt tot 1578, hoewel, zoals we zagen, al in 1566 de eigendom der goederen aan Cornelis Iseren werd overgedragen. Dit geschiedde volgens de aangegeven acte door Quirin van Groenevelt (dus Willems vader), „Scholtus der

¹¹⁾ Werken Historisch Genootschap, N.R. No. 28, van 1878.

¹²⁾ Vgl. L. Hortensius, *Historie ofte wijder Verklaringhe van de Utrechtsche Geschiedenissen* (1625) p. 208 v.

¹³⁾ Signaat Scholtambt Zutphen, 10 dec. 1533.

Karken und Gaetzhuisen van Sunt Petri tUtrecht, als vulmechtich des Eerwerdigen Herrn Deckens und Capittels daer selves." Bijgevolg is het onjuist, wanneer de opgave der Fabrica Minor reeds in 1556 Willem noemt „quondam sculteti nostri filius", „de zoon van onze vroegere schout" ¹⁴⁾. Ook andere onjuistheden schijnen er op te wijzen, dat deze opgaven eerst veel later werden geregistreerd.

H. WAGENVOORT

¹⁴⁾ Ook elders, b.v. Signaat van 17 jan. 1558, komt hij als schout van St. Pieter voor (t.a.p. heet hij Quirin Willemsen).

UIT HET VERLEDEN VAN SOEST

In het noordoosten van het Sticht ligt een brede heuvel, die tot 21 m boven A.P. reikt. Deze is in de z.g.n. 3e IJstijd gevormd, zodat zijn ouderdom ongeveer 180.000 jaren zal bedragen. Hij bestaat uit zand en grint, waar ook wel wat keileem bij zal zijn, al zijn leemgroeven daar ons onbekend. Langs de noordwestelijke zijde scheidt een smal dal deze heuvel van het Baarns-Gooise heuvelland; nog geen acht eeuwen geleden heeft men hierin de z.g.n. Praamgracht gegraven, om hierdoor turf af te voeren. Dit dal is zo smal dat het geen ernstige hindernis voor bewoners van het Gooi geweest kan zijn. Men kan er dus op rekenen, dat de vroegste bewoners van het Gooi (waarvan sporen uit ongeveer de 15e eeuw voor Chr. gevonden zijn) ook wel op de Soester heuvel gewoond zullen hebben. Inderdaad zijn er mensensporen bij Soestdijk aangetroffen, doch de ouderdomsbepaling ervan laat te wensen over.

Uit later tijd zijn eveneens mensensporen gevonden, doch niet in 't noorden der gemeente. Bijvanck vermeldt vondsten bij Soestduinen en bij Soesterberg ¹⁾. Verder herinneren wij ons een bericht in een Soester weekblad van omtrent twintig jaren geleden, waarin een vondst nabij de spoorbaan Utrecht-Amersfoort genoemd werd. Daarbij zou o.a. een met veldkeitjes geplaveide weg gevonden zijn, wat zeer merkwaardig moet worden genoemd. Wellicht weet iemand daar nog bijzonderheden over, zodat deze vondst vastgelegd zou kunnen worden. Mijn navragingen hierover leverden tot dusverre nog geen baat op.

Over de vroegste bewoning hier kan men nog geen voorstelling krijgen, doch over die uit latere tijd wel enigszins. Die tijd noemt men Nieuwe Steentijd omdat de stenen die gebruikt werden, vooraf door hakken of slijpen bewerkt werden. Daarop volgt de Bronstijd, waarin het klimaat zoveel droger en kouder werd dat de voordien dichte bossen ijler werden en hier en daar hei ontstond. De mensen uit die tijd kregen daardoor gelegenheid om aan landbouw te doen. Want

¹⁾ A. W. Bijvanck: „De voorgeschiedenis van Nederland".

vóórdien hadden zij geen werktuigen bezeten om bomen te rooien. De vroegere bewoners jaagden, visten en verzamelden wat de streek opleverde. De lateren bedreven ook wat veeteelt en landbouw. Voor dit laatste was de Soester stuwheuvel zeer geschikt (de top heet Lazarusberg) omdat men bij gebrek aan een ploeg lichte zandgrond verkoos. Misschien kan men hier dus de oudste sporen van landbouw terugvinden. Ten westen hiervan ligt de naam Eng, wat zo'n oud woord is, dat geen germaanse afleiding ervan bekend is. Daarom zijn ook hier sporen uit de Bronstijd mogelijk.

Veeteelt daarentegen had grotere kans van beoefening op de lage landen ten westen van de Eem, terwijl visserij in de Eem zelf gepleegd kon worden. Daarom beschouwen we de ligging van het oude dorp Soest (met de hervormde kerk op de oostelijke flank) als een gevolg van belangen van de laatste twee beroepen. Het is daarom zelfs mogelijk dat mensen hier ettelijke eeuwen vóór Chr. woonden! Oudheidkundig onderzoek zou hierop antwoord kunnen verschaffen.

Ook andere aardrijkskundige namen doen een hoge ouderdom vermoeden. Zo Birtk (berkenplek?) en Hees (heesterplek?). En hoe staat het wel met de naam Soest?

Een afleiding uit het Nederlands is beproefd, doch niet geslaagd, want met „Soezen” (dat „suizen”, of „dommelen” betekent) kan geen gebruikelijke aardrijkskundige naam gevormd worden. Als men naar verwante namen zoekt, stoot men alras op de naam Soestwetering in Salland, waar echter geen dorp of gehucht van die naam bij ligt. Deze thans rechtgegraven beek was bijna 40 km lang en ontstaat bij de westelijke voet van de Holterberg uit enkele onderaardse welletjes, die elk zelf slechts weinig water leveren. Er is dan ook meestal geen stroom in die welbeekjes. Verder ligt in Westfalen een stad Soest, welke naam als „soost” uitgesproken wordt. Ook hier komen bronnetjes voor, die er de stadsvijver vormen. Sommige ervan leveren zoutig water, zodat men er een verband met het begrip „zout”, „salt” in zocht. Daarbij steunde men op een paar verkeerd verlatijnste oude naamsvermeldingen, zodat deze verklaring heel zwak staat.

Wij troffen verder in een opstel over Oost-Twente ²⁾ een woord „soes” aan dat daar algemeen, d.w.z. als soortnaam gebruikt wordt. Het geeft een bronnenplek of gebied in een beekdal aan. Indien men derhalve ergens rondom de voet van de Soester heuvel een plek kan terugvinden, waar (althans in regenrijke tijd) zwakke welletjes optreden, dan zou de naam Soest uit het twentse woord verklaard zijn. Want de slotletter t behoort niet tot het stamwoord. Dat blijkt uit de oude naamsvormen, die in het oorkondenboek van het Sticht Utrecht voorkomen. In nr. 162 uit 18-11-1006 „Hese et Sous” (B: Soys, C. Zoyst). In nr. 189 uit 3-2-1028 „Heze et Zoys”. In nr. 209 uit 26-6-1050 „Hese et Soys”. In nr. 943 uit 1239 een wetering van Vuurse langs „Villam Sus”. In nr. 1321 uit 22-2-1254 „in Soze”.

²⁾ V. Westhoff & J. van Dijk: „Landschap en plantegroei van Oosttwente” in „Natuur en landschap I” (1946, 7).

De slotletter t komt hier dus vrijwel niet voor ³⁾, zodat het stamwoord „Soes” was. Daarmee is o.i. de afleiding uit de naam van een bronnetjesplek mogelijk geworden. Een onderzoek ter plaatse kan dit nu bevestigen.

Wij hebben hierboven twee oorkonden gebruikt, die onecht heten. Meestal betekent dit dat een ouder stuk later op onderdelen gewijzigd is overgeschreven. Het in zulk een onechte oorkonde genoemde jaar mag men dan niet meer vertrouwen, doch oude naamsvormen vaak wel. Daarom zijn ze hier genoemd. De letters B en C wijzen op andere, meestal jongere afschriften.

Dit verslag over wat ons over de oudheid van Soest bekend is, heeft alleen de bedoeling om onze vreugde te uiten over de oprichting van een geschied- en oudheidkundige vereniging daar. Indien ergens in 't Sticht, dan vormt Soest o.i. de allerbeste gemeente om merkwaardigheden uit 't verleden te ontdekken. Het lijkt erop alsof hier de oudste mensenvestiging ontdekt zal worden. Men heeft ook plannen op ander gebied, en daaronder zou het aanleggen van geslachtslijsten voorkomen. Dit moge een gezellige sport zijn, doch het ontardt helaas weleens in een soort patiënce-spelletje met namen van voorouders. Daarom hopen wij dat de andere onderdelen van het program niet vergeten zullen worden.

J. VAN GALEN

³⁾ Zo reeds J. W. Muller in N.G.N. 12 (1948, 85) onder verwijzing naar W. N. T. 16 (1934, 626).

KLEINE MEDEDELINGEN

„RIJN EN ZON” ZAL VERDWIJNEN

„Rijn en Zon”, de molen in de Adelaarstraat te Utrecht, de enige te Utrecht overgebleven molen werd in 1949 door de wind geweldig toegetakeld. Indien de doorbraakplannen-Hopakker verwezenlijk worden, zal de molen zijn plaats moeten ruimen. Restauratie zou wel mogelijk zijn, maar kan om bovengenoemde redenen niet doorgaan.

„Rijn en Zon” stond aanvankelijk als walmolen op het Paardenveld, doch werd in 1912 gesloopt en in de Adelaarstraat herbouwd. Het Centraal Museum bezit de gevelsteen van de oorspronkelijke molen; men leest er op:

De Rijn en Son
Een suyvere Bron
Met warme straale
Tot Utrechts pronck
Belofte schonck
Om wel te maale. Anno 1745.

BETERE TOEKOMST VOOR KERKJE BLAUWKAPEL?

Het ministerie van onderwijs, kunsten en wetenschappen heeft toegezegd de restauratiekosten van het kerkje te Blauwkapel voor negentig procent te willen dragen, met dien verstande echter, dat deze subsidie niet eerder verleend kan worden dan in 1964. Vermoedelijk zal de restauratie daarop niet behoeven te wachten.